

Галина Якаева,
Марий Эл Республикын сулло журналистше

Яра жаплан эрык лийын огыл

Шарнымаш

*Тиде ял – Пўнчысола,
Мыйын шочмо вер...*

Палыдыме автор Морко район Нурўмбал ял нерген возен гын, ең-влак тудын олмеш ше илемыштым ойлен мурат. Мыйынат ушышкем Волжский районышто верланыше яндар пама-шан Пўнчысола ялем толын пурыш. Тыште ме шочын кушкынна, чарайолын куржталме весела жапна эртен. Ешыште вич йоча гыч Павыл изам кумшо лийын, а шочынжо 1945 ий 18 февральы-ште. Тудо шкенжым Павук маныктен. Молан? Мыйын почеш шочшо Серафима шўжарем уре-мыште йоча-влакын «ачий» манын кычкырымем колынат, мўнгў пурен да изайым «ачий» манын. Сандене изай шкенжым лўм дене ойлаш шўден. А шўжаремже ачанажым ужынат огыл, тудын ныллыж деч ончыч гына шочын кодын. Сандене ең икшыве почеш тиде мутым ойлымыжо шуын.

Тунам ялыште йочасад лийын огыл, тудын нерген паленжат огытыл. Кугурак йоча изиракым ончен. Ача-ава пашашке кычкалтыныт. Мый ден Се-рафима дене Павук шогылтын. Шарнем: ик кенеч кечын кудывечыш пўкеным луктын шынденат, тушко ончычак олым гыч ямдылыме курчакым шогалтен да ойла: «Ончыза, кузе тудо кушта». Ме, изи-влакет, ўшаненна. Кушкын шу-мекем веле умыленам: пўкеным туге тарватылын, курчакым «куштыктен» кертын. А телым, пийым кычкен, мыйым издер дене шынден коштыктен.

Павел Антонович
Чубаров

Екатерина ден Антон
Чубаровымт

Но шкенжым нигў модыктен огыл. Лисук акай Пўтъял кандашийш школыш коштын. Павукым нигуш кодашат, Микале кугазий* дене пырля – тудо кумшо классыште туне-мын – ялысе тўналтыш школыш колтеныт. Изизет урокышто модын шинчен, молылан мешайкален, очыни, туныктышо тудым класс гыч поктен луктын. Павук мўнгў каяш шотым муын огыл, ялыш пурышаш олмеш чодыра воктеч кўшкыла ошкылын. Тыге Кошай кожла лап марте шуын, школ деч ик менгылан торлен. А тушто ик пўртат уке. Ярнен шортын коштын. Тидын годым Яра-марий ял могыр гыч Екатерина Павловна Павлова (ялыште Капси Кычырий маныныт) Пўнчысолаш вик корно дене ошкылын. Кошай кожла лап тураш шуын – пылышыж-лан шортмо йўк солнен. Ондак тиде вер лўдыкшылан шотлалтын, но ўдырамаш ўрын огыл, шортмо йўк почеш каен. Уржа коклаште икшывым ужын.

– Тый кўн чочойжо (мемнан дене изи ньогам тыге маныт) ула-ат? – йодын.

– Авайы-ын, – шоктен вашмут.

Шортын улнен пытыше йочам, тупешыже сакен, ялыш конден.

Авай тидын нерген мыланна ойла, да шинчавўдшў лектеш ыле. Па-вукым муын кондымыжлан Екатерианан ўмыржў мучко тауштен илен.

Тыге лиймеке, Павукым акай Пўтъял школыш, кок менге тора гынат, пеленже налаш тўналын. Тушто ик туныктышат тудым урок гыч луктын колтен огыл.

Вара шкенжынат школыш кайыме жапше толын шуын – ялысе тўналтыш школын омсажым почын. Ынде мўнгў ошкылмо корным сайын пален.

Изайын индеш ияшыж годым ачийын, Антон Васильевич Чубаровын, ўмыржў кўрылтын. Тудо 1942 ий 2 мартыште Кугу Отечественный сарыш каен. 1943 ий февральыште фронт гыч ешыжлан увер деч посна йоммо нерген ойгандарыше, чоным кочшо серыш толын. Ачий Ленинград фрон-тын 67-ше армийжын 142-шо стрелковый дивизийжын 588-ше стрелковый полкышкыжо логалын улмаш. Тиде армий немыч-влакын йыр авырен нал-ме Ленинград олам йўдвел могырым арален шоген. Тушто кредалмышт годым ачийын йолжо сусырген улмаш, но тушеч эмлалташ нигуш луктын кертын огытыл: гитлеровец кашак тидлан эрыкым пуэн огыл. Сандене кум тылзе сўй кухньышто салтак-влаклан кочкаш ямдылаш полышкален. Йолыштыжо сусыр пареммеке, уш стрелковый полкышко ушнен. Но тушман-влак ваштареш ик кредалмаш годым (ачийлан тудо пытартыш

* Кугазий – кугурак иза (диал.).

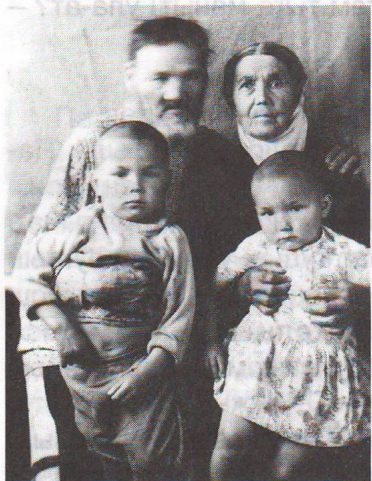

Галя, Лисук, Серафима
Чубаровамыт, 1956 ий

лийын) куржшыжла, шолә кидше пеш чот сусырген. Тиде 1943 ий 9 февральыште лийын. Кредалын чарнымеке, сусыргышо-шамычым поген, немыч-влакын лыпланы-мыштым вучен шуктымеке веле Ладожский ер гоч пуш дене вончыктарен, госпитальыш ужатен шуктеныт.

Тушто ачийын кидшым кок гана пүчкыныт. Сусыр вер чот витарен корштымылан көра йүд омыжат лийын огыл, коридор мучко кок могырыш, пүчмө кидшым рүзен, чон йөсыж дене Волжский вел семым семынже шүшкен коштын. Комдык почмо омсан палате гыч ик сусыр салтак палыме семым колынат, ачийым шкеж деке ўжын. Палыме лийыныт. Кроватыште кийыше пел йолан салтак Карай воктенысе Йывансола гыч Иван Алексеевич Алексеев улмаш. Ик кундем гыч кок марий тора верыште вашлиймыштлан, мутат уке, чон пытен куанен. Мөнгышкыжө Пүнчысола гыч Онтон дене пырля эмлалтме нерген серышым тунамак возен колтен, а ачийжын пүчмө кидше тўкаш лийдымын чот корштен, да возенжат кертын огыл. Алексеевын аваже эргыжын колтымо уверым пошкудыжлан, мемнан родылан, каласен. Майрук кокай (тудо пеш писе ўдырамаш ыле) мемнан деке куан уверым пеш содор намиен шукташ вашкен. Тыге увер деч посна йомшо семын шотлалтше ачий тунам Ленинград воктенысе госпитальыште эмлалтын.

Куан увер деч вара авай ден павай (ко-вай) ачийын мөнгө толмыжым чытыдымын вучаш тўналыныт. Икымше группо инвалид лийын пörтылмекеже, 1943 ий 1 майыште Мушмарий чодыра озанлыкын Леушкино лесничествышкыже ѳбъездчиклан пашаш пурен. Тушто ыштымыж годым республик кўкшытыштö Морко районышто Октябрьский посёлкым шочыкташ кўлмө нерген ойленыт. Ачий ончыкылык тиде илемлан верым шке пүчкын пуэн. Ен-влаклан шуко поро пашам ыштен. Тидын нерген авайлан ойлымыштым Пötъял школышто тунеммем, вараже тушто туныктышылан ыштымем годымат ятыр гана колынам.

Майрук кокай пелашыже да
кок уныкаже дене

Павел, Микале, Иван
йолташыже

Но ачий ѳбъездчиклан вич ий утларак веле коштын шуктен. Ленинград фронт тазалыкшым чотак лунчыртен. Немыч кашак деч Ленинград олам аралыме годым кочкыш ситен огыл. Телым самолёт гыч ий гай кылме киндым, консервым тушман-влак деч йышт кышкеныт. Киндым товар дене руэн кочкыныт. Эсогыл колышо имне шылым кочмо жапат лийын. Тидын нерген пошкудо Шарф Мўклайлан каласкалымыжым акай колын. Кылме кочкышым кочмылан көра тазалыкше лунчыргаш тўналын. Пеш шуко эмлалтын, илашак шонен, черым сенашак тыршен, но кертын огыл. 39 ияш самырык пörъен, мерченак, 1954 ий 22 февральыште ты тўна дене чеверласен.

Ме вич йоча кодынна. Тачат öрам: кузе авай ден павай мемнам ончен куштеныт? Вет пörъен пашажат, ўдырамаш сомылжат когыныштанак логалын. Эн кугу икшывылан, акайлан, 16 ий веле лийын, кугазийлан – 13 ий. Мыланем кум ий эрталтен улмаш, а шўжаремже ачий колымеке шочын.

Павукын Пötъял школышто тунеммыж годым кугазийым Совет ар-мийыш налыныт. Тидын нерген пошкудо ўдырамаш Зина Паратская теве кузе шарналта:

«Авайын ойлен кодымо сомылжым ыштен шуктышымат, окна вок-теке шинчым. Шошо юж шижалтеш, кайык-влак чогыматат. Пүртўс сылне, чонланат пеш сайын чучеш. Кенета пörт воктене рекрут муро йўк шоктыш:

Ачий ыштен йыдалым,
Авай ыштен ыштырым.
Ыштыр-йыдал пидше улына,
Ен мыскылтыш ме улына.

Тиде Галя Чубарова йолташ ўдыремын Микале изаже армийыш каяш повесткым налын улмаш. Тудо сар почеш орланен кушмыштым шарналтыш, очыни.

Чынжымак, нуно йыдалым пидын коштыныт, йолеш чияш налаш оксашт лийын огыл, ача деч посна нужнан иленыт».

Кугазий Польшыш логалын, тушто кум ият пеле служитлен. Сверх-срочниклан кодынешт улмаш, тудо көнен огыл.

Павукын Сотнур кыдалаш школышто тунеммыж годым ик пörт гоч пошкудо Николай (Колюк маныныт) Паратский, Зинан изаже, мемнан дек чўчкыдын толеш ыле. Тудо омсам эре пералтен почын. Вара изам дене коктын ончыл чуланыш пурен шинчыт да немычла мутланат ыле. Южгунам йот мут-влак йўдвоштат пылышемлан шоктеныт. Ме нунын йўкешышт мален колтенна. Коктын тыге кумылын ойыштым вашталте-ныт, шонымашыштым икте-васылан каласкаленыт – чылажат немычла. Колюк эсогыл малашат кодын. Теве кузе когыныштым йот йылме ушен кертын! Колюк эше француз йылмым шке гыч тунемын. Капкылжым эреак шуарен: каже эрдене кудывечыште гимнастикым ыштен, телым могыржым лум дене йыген. Көргö виян эрге лийын. Но 10-шо классыште тунеммыж годым ўмыржө кўрылтын. Тиде изайын да йолташыже-влакын чоныштым чот туржын.

Сотнур школышто лу классым тунем пытарымылан 11-ше классым почыныт. Павеллан ик ийым утым тунемашыже, мөнгеш-оныш 16 менгым

кошташыже пернен. А вара Н. К. Крупская лүмеш Марий кугыжаныш педагогический институтын физико-математический факультетышкыже тунемаш пурен. Тўшкагудышто илаш верже лийын, но стипендий деч посна. Сандене педагогический факультетыш куснен.

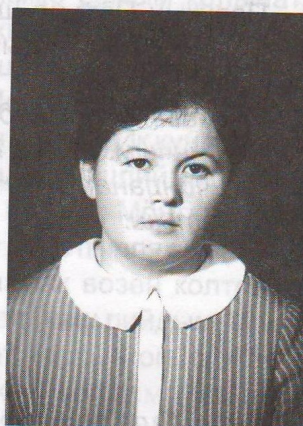
1967 ийыште дипломан туныктышым Пүнчысола тўналтыш школыш колтеныт. Тушто кудий ыштымеке, шымлыме пашашке шупшылалтын. Шонымашыжым шукташ Йошкар-Олашкё кудалын. Тудым Т. Евсеев лүмеш Марий республиканский научно-краеведческий музейыш этнографий дене научный сотрудниклан налыныт. Паша тудлан келшен. «Марий коммуна» газет дене кылым кучен, марий тўр нерген икмыняр статьяже печатлалтын, кусарымыжат савыкталтын. Но олаште илыме верет уке гын, 85 тенге пашадар дене ен пачерыште кумылынжак от иле. Сандене идалыкат пеле гыч уэш ялышке пўртылын.

1974 ий гыч илышыжым тўрысnek йоча-влакым туныктымо паша дене кылден. Пўтъял, Учмисола кыдалаш, Тошнер, Кўшыл Азъял тўналтыш школлаште ыштен. Икымше категориян туныктышо лийын. Волжский роно вуйлатыше Павел Иванович Карпов Порашпиляк тўналтыш школым вуйлаташ темлен, но изайлан тыгай паша чонешыже пижын огыл. Тудым марий да руш литератур, историй, этнографий шупшыныт. Школ каникул годым йўратыме темыж дене книга-влакым ятыр лудын, возкален, шинчымашыжым пойдарен.

Поснак Сергей Григорьевич Чавайн нерген пеш шуко лудын. Эше 5–6 класслаште тунеммыж годымак Пўнчысолаштак илыше чодыра пашаен Сергей Степанович Степанов (Чопук Сергей) дек чўчкыдын коштын. Тудо Чавайн нерген тўрлым каласкалымыж дене марий сылнымутан литератур деке шўманден кертын. Тыге марий литературы классикшын илышыже, творчествыже изайым ўмыржў мучко тургыжландарен, тудын нерген эре ум пален налаш тыршен, шымлен, шуко материалым поген. Вара книгагм возаш шонен пыштен. Тыге 2001 ийыште «Сергей Чавайн – Сотнур кундемыште» лўман книга шочын, тудым шке кўшешыже лукташ логалын. Илымыж

Серафима
шўжарже

Зинаида
Паратская

Михаил Чубаров
Польшышто
служитлымыж годым.
1961 ий

годым шўм-чоныштыжо ашныме писательже нергенак эше вес произведенийым – «С. Г. Чавайн» лўман кум сўретан сюрреалистический пьесым – возен. Тудым 2023 ийыште «Марий Эл» газетын 28-ше, 30-шо да 34-ше номерлаштыже (18, 25 апрель да 16 май) изиш кўчыкемден савыктыме. 2013 ийыште вес книгагм рушла адакат шке оксаж дене савыктен. Тудо «Русский Ренессанс. Последняя тень эпохи Возрождения» маналтеш. А «Философские этюды» книгажым луктын шуктен огыл.

Изам 1962 ийыште, 17 ияшыж годым, почеламутым возаш шўманын. Нуно пўртўс, шке ял, Пўт энэр, ава да йўратымаш нерген лийыныт. Кызыт ме элегийжым, почеламутым да тыланымашыжым «Ончыко» журналым лудшо-влаклан темлена.

Ончыко. - 2024. - № 3. - С. 86-91.